

Sanja Šakić

Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb

1605 MILANKOVITCH: AUTOREFERENCIJALNOST U ROMANU *KROZ VASIONU I VEKOVE*

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533792668.21>

Rad polazi od autoreferencijalnosti kao jednog od najistaknutijih obilježja epistolarnog SF romana *Kroz vasionu i vekove* Milutina Milankovića nastojeći analizirati dijelove u kojima tekst razotkriva vlastitu fikcionalnost. Razmatra se postojanost pripovjedačeve tvrdnje da je priča koju pripovijeda utemeljena na znanstvenim činjenicama te uloga koju tekst romana, nerijetko čitan kroz prizmu popularizacije znanosti i Milankovićeve biografije, namjenjuje književnosti. Interpretacija romana sugerira da su pisac i čitateljica pisama zaokupljeni problemima književne prirode i da je njihov odnos analogan odnosu pisca i čitateljice romana, a da je roman koji ima intenciju upoznati čitateljice s astronomijom prije svega izvor znanja o književnosti.

Ključne riječi: autoreferencijalnost, epistolarni roman, *Kroz vasionu i vekove*, Milutin Milanković, popularizacija znanosti

U memoarskom tekstu *Uspomene, doživljaji i saznanja* Milutin Milanković se prisjeća kako je na poziv Srpske književne zadruge kanio napisati knjigu kojoj bi bila namjera uvesti širi krug čitateljica u polje astronomije. Njegova bojazan da čitateljice ne posjeduju znanje o osnovnim pojmovima pokazala se opravdanom kada je na skupštini Zadruga jedan „profesor gimnazije i narodni poslanik zemljoradničke stranke” izjavio kako Zadruga treba tiskati knjige „za široke seoske mase, a ne knjige o zvezdama” (Milanković 2009: 611). Nedostatak znanja o tome da poljoprivreda i kultura nastaju iz sklada nebeskog i zemaljskog na tren je obeshrabrila autora koji će svojoj želji za dijeljenjem znanja uskoro uspjeti pronaći prikladnu formu. Nju pronalazi, ako mu je vjerovati na riječ, okružujući se popularno znanstvenim priručnicima, od kojih posebno ističe Newcomb-Engelmannovu *Popularnu*

astronomiju (ibid. 622), ali i inspirirajući se neposrednim iskustvom koje mu je omogućilo da uoči kakav učinak dobra priča može imati na publiku. Nju su najprije činile tri djevojke zbog čije je uživiljenosti u priču odlučio da zamišljene doživljaje podijeli u formi pisama upućenih mladoj poznanici, a efekt koji su prva pisma polučila bio je izvanredan: svaka od njih je „zamišljala da i ona, kao osoba kojoj su moja pisma bila upućena, stvarno učestvuje u događajima opisanim u mom delu” (ibid. 627).

Da izbor forme *Kroz vasionu i vekove* nije bio tako naivan i neposredan¹ pokazuju novija kritička čitanja koja ističu da Milankovićev roman stupa u intertekstualni dijalog s nizom znanstveno-popularnih djela² inspiriranih *Razgovorima o mnogobrojnostima svjetova* Bernarda le Boviera de Fontenellea, koji u književnost uvodi takozvanu „vulgarizaciju” znanstvenih spoznaja iz polja astronomije (Jović 2017: 231; Sekeruš i Živančević Sekeruš 2021: 194). Premda se u uvodu *Kroz vasionu i vekove*, koji ne čitamo kao njegov integralni dio, kaže da je autor učinio „dotle nepreduzeti pokušaj” (Milanković 2008: 22) predstavljanja razvoja astronomije u vidu osobnih iskustava, on slijedi prokušanu Fontenelleovu formulu izlaganja znanstvenih spoznaja u obliku pisama upućenih prijateljici neupućenoj u matematička, fizička i astronomska načela s namjerom da je pouči i zabavi. Već ovo zometanje tragova sugerira da se nalazimo prije svega u polju književnosti koja, za razliku od znanstvenog teksta, nije dužna čitateljici podastrijeti uobičajene znanstvene alate poput izvora, fusnota i citata pomoću kojih bi provjerila što

¹ Pisma okupljena romanom *Kroz vasionu i vekove* izlazila su najprije u *Letopisu Matice srpske* od 1926. do 1928. godine, a prva integralna verzija objavljena je 1928. godine da bi u narednim desetljećima doživjela više dopuna i izmjena (usp. Jović 2017: 221). O genezi teksta *Kroz vasionu i vekove* Milanković je ostavio zapise iz kojih je teško izvući nedvosmislene zaključke o okolnostima njegova nastanka, zbog čega bi i dijelove njegova opusa koji se nerijetko čitaju u (auto)biografskom ključu valjalo uzeti s oprezom.

² Pored navedenog, Jović izdvaja utjecaj znanstveno-fantastičnog putopisnog romana *Jedna ugašena zvezda* Lazara Komarčića (Jović 2017: 223; Jović 2021: 127) te niz znanstveno-popularnih djela koja su mogla predstavljati neposredni kontekst nastanka romana *Kroz vasionu i vekove*: *Astronomija za dame* i *Popularna astronomija* Camillea Flammariona, *Pisma o astronomiji upućena dami* Denisona Olmstedu i *Astronomski dijalozi između džentlmena i dame* Johna Harrisu (usp. Jović 2017: 225–228).

se nalazi iza teksta. Namjera da „saradnjom znanja i uobrazilje” udahne život grubim numeričkim sadržajima nije, međutim, bez posljedica za onog koji se služi književnim sredstvima ne bi li podmetnuo astronomska znanja jer ni on sam, poput prvih slušateljica priče, nije imun na efekt književnosti:

Događaji koje sam svojim perom opisivao postadoše za mene stvarni doživljaji koji me iz uske sredine i tmurne sadašnjice odvedoše u beskonačnost vasiona i u sretnija vremena prošlosti. (ibid.)

Književni tekst može uključiti različita znanja iz područja prirodnih, humanističkih, društvenih i drugih znanosti, ali on takva znanja ne privilegira i ne fetišizira nego im dodjeljuje posredno mjesto i integrira ih u „zupčani mehanizam beskonačne refleksivnosti” gdje znanje, putem pisma, neprekidno razmišlja o znanju (Barthes 2009: 20). Ako se tekst koji za sebe tvrdi da je utemeljen na znanstvenim činjenicama služi književnim postupcima, jesu li potonji prepreka na putu do znanstveno utvrđene istine ili samo posrednik koji čitateljici omogućuje ili barem olakšava dolazak do iste? Pripovjedač i protagonist romana *Kroz vasionu i vekove* bez sumnje bi se odlučio za drugi odgovor, a kako to čini unekoliko je začuđujuće jer sustavno svraća pozornost na to da je tekst – književnost.³ Književni se tekst od ostalih fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova razlikuje po *ogoljavanju* fikcionalnosti: „Otud signal fikcije ne označuje samu fikciju, već 'ugovor' između autora i čitatelja čija uređivanja pokazuju tekst ne kao diskurz već kao 'inscenirani diskurz'.” (Iser 2007: 48). Jedno je od najistaknutijih obilježja ovoga romana njegova naglašena autoreferencijalnost koja priziva ulaz u čitanje fokusirano na dimenziju kojom tekst tematizira svoja obilježja sagledavajući kako se pitanja književnosti prepliću s pitanjima zvjezdoznanstva.

Čitateljica romana *Kroz vasionu i vekove* ima uvid samo u pisma koja protagonist šalje neimenovanoj prijateljici dok su fragmenti njezinih pisama prepričavanjem inkorporirani u njegova ne bi li poslužila kao povod pisanju ili objašnjenju teme prepiske. Već to što joj roman ne daje „glas” sugerira da

³ Opetovano naglašavanje granice između mašte i stvarnosti u romanu u kojem se prepliću znanstvena fantastika, realistička motivacija i povijesna fikcija naveli su neke čitateljice na zaključak da bi *Kroz vasionu i vekove* valjalo sagledati i u kontekstu srpskog postmodernizma između dva svjetska rata. (usp. Garonja Radovanac 2009: 121)

je prepiska metafora književne komunikacije, odnosno da je čitateljica projekcija teksta. Premda protagonist zauzima poziciju autoriteta znanstvenika koji posjeduje i prenosi znanja koja liku čitateljice manjkaju, razmjenu pisma ne pokreće tek njegova uobrazilja nego i njezina želja da joj se piše. Štoviše, ona inicira razmjenu pisama koja će produžiti razgovore koje su prethodno vodili i dati temama koje ju zanimaju trajnost jer zapisane riječi smatra „duhovnim čedom koje luta po prostoru i vremenu” (Milanković 2008: 24). Protagonist se nalazi pred izazovom da znanost za čije je razumijevanje potrebno imati znanja iz matematike i fizike („Astronomija nije roman koji može svako da razume i u njemu da uživa” [ibid. 25]) i vasionu koja je suviše velika „da bi se mogla strpati u jednu knjigu” (ibid.) ispriповijeda pa predlaže da odmah odustanu od knjiga i podučavanja: „Nije li bolje da Vas, mesto da Vam pričam i tumačim, uzmem pod ruku i povedem na zamišljena, ali duševno doživela putovanja u tajanstvenosti vasioni i vekova?” (ibid.). U prvom pismu naslovljenom „Vožnja Dunavom. Sporazum o glavnim temama prepiske” ne nalazimo, dakle, tek sporazum o temama, nego i pripovjedno uprizorenje fikcionalnog sporazuma prema kojem će se autor pisma pretvarati kao da pripovijeda sveukupnu istinu o vasioni – prihvatiti se zaista takvog posla značilo bi, kaže, „precenjivati i sebe i čitaoca” (ibid.) – a čitateljica pisma da tekst koji čita nije pismo, odnosno knjiga nego partitura za čitanje knjige koju je nemoguće napisati. Signal kojim tekst upućuje na vlastitu tekstualnost problematizirajući granicu fikcije i zbilje, književnosti i znanosti, obvezuje čitateljicu da i sama problematizira taj odnos, odnosno da donosi odluke o tome što je zbilja a što izmišljaj. A slijedi li čitateljica ovaj niz tekstualnih uputa na putu je da se približi ili postane, možda ne nužno zvjezdoznanac, koliko model čitateljice (usp. Eco 2005: 19) kakvim je tekst nastoji stvoriti.

Premda sklapa pakt s čitateljicom u prvom pismu, ekstradijegetički-homodijegetički pripovjedač nastavlja na dijegetičkoj razini preostalih pisma promišljati čin koji je poduzeo. Doima se kao da ga pothvat na koji se odvažio neprestano suočava s vlastitim nesigurnostima i brigom o posljedica onoga što radi, zbog čega osjeća potrebu neprekidno svraćati pozornost na pisanje. Stoga i u drugom pismu oklijeva s putovanjem utvrđujući još jednom ranije postignuti dogovor koji sad dodatno obrazlaže: objašnjava da, zbog teorije relativnosti koja objedinjuje prostornu i vremensku dimenziju u

jedno,⁴ putovanje može poduzeti samo iz naslonjača („ne menjati svoj prostorni položaj, nego se samo u vremenu kretati u prošlost” [Milanković 2008: 29]), ali da to neće cijelom putovanju oduzeti na njegovoj znanstvenosti („hoću da Vam na našem putu pokažem samo ono što je naučno utvrđeno” [ibid. 30]). Međutim, ambijent ili scenografija u kojoj se odvija ovo uvjeravanje naglašeno je *knjiška*: protagonist je nerijetko okružen otvorenim knjigama, u njegovoj univerzitetskoj sobi knjige „leže u slikovito raspoređenim gomilama” (ibid. 28), pisma piše u biblioteci (ibid. 177), a ako nije okružen knjigama onda se okružuje pismima čitateljice („Vaša pisma, pročitana nekoliko puta, leže preda mnom” [ibid. 51]). Knjiški dekor sugerira, dakako, i kontekst osame koja je nužna da bi se između adresanta i adresata uspostavila intimnost, ali i da bi se čitalo i pisalo uopće. Iterativno i brižljivo obnavljanje pakta sa čitateljicom iz pisma u pismo dramatizira ne toliko putovanja vremenom i svemirom koliko sam čin pisanja, a možemo izdvojiti barem dva moguća knjiška uzroka njegovom nespokoju. Prvi se tiče toga da je protagonist odlučio pisati književni tekst, a do pojave propitivanja uvjerljivosti, stila, primjerenosti teme, statusa i funkcije pisanja dolazi kad pisac pisma počne sve više ulaziti u polje literarnosti (Guillén 1994: 9). Naime, prema Claudiu Guillénu, najupečatljivija svrha epistolarnog žanra možda jest „iluzija istine ili ono što bi se moglo nazvati iluzijom nefikcionalnosti”, ali je njegova prva i najvažnija svrha „pisati dobro” (ibid. 1). Autoreferencijalno pripovijedanje razlikuje između priče i stvarnosti, te podrazumijeva i književno-povijesnu osviještenost, odnosno aspekte prevrednovanja tradicije (usp. Schwanitz 2000: 141–143). Odbacivši popularne astronomije kao dosadne i nenaučne („kada uče, onda su dosadne, a kad zabavljaju, onda ne uče” [ibid. 24]), pro-

⁴ Prepreka putovanju kroz vrijeme spada, dakako, u znanstveno utvrđenu činjenicu: ono je nemoguće zbog toga što materija, energija i informacije ne mogu putovati brže od brzine svjetlosti. Ovo je pak prepreka i promatranju nebeskih tijela zbog toga što promatrač i objekt nisu istovremeni, što promatrač vidi samo prošlost nebeskih tijela. Čitateljica i pisac pisma u romanu *Kroz vasionu i vekove* imaju analogan problem jer se u pripovijedanom svijetu nikad ne susreću u istom prostoru, ali ni u istom vremenskom odsječku: njegova pisma su za čitateljicu uvijek njegova prošlost. Iako prihvaća ograničenja koja nameće teorija relativnosti, pisac pisma predlaže uobrazilju koju možemo protumačiti i kao svojevrsnu crvotočinu u prostor-vremenu koja im omogućuje susret i putovanje.

tagonist se distancira od svih tih nevjerođostojnih priča namećući si (pre)te-
žak teret dobrog pisanja koji ga, a kako i ne bi, čini nespokojnim. Drugi knjiški
uzrok naglašenoj autoreferencijalnosti usko je vezan uz čitateljicu kojoj je
tekst namijenjen. Naime, odnos povjerenja i intimnosti je u slučaju pisama
u romanu dvosmislen jer se ona „pretvaraju” kako su namijenjena čitanju
samo jedne osobe, što sugeriraju galantni i koketni, a na momente i lascivni
komentari upućeni korespondentici. O tome da su pisma prepuštena čita-
nju drugih, a ne tek liku čitateljice kojeg roman sustavno oblikuje, svjedoči,
uostalom, namjera sastavljanja i objavljivanja knjige pisama. Prepustiti pi-
sma na čitanje heterogenoj publici izaziva nelagodu zbog intimnog sadržaja,
ali još više zbog toga što bi ih ono što će čitati moglo odvratiti od znanja i
protumačiti ga u terminima čudesnog i lažnog, a junaku je stalo do toga da
postupak začudnosti ne isključi znanstveno utvrđenu spoznaju koju je
obećao. Nelagoda je tim veća što književni tekst nije upućen ili nije upućen
samo povijesnom sugovorniku nego čitateljicama „kroz vasionu i vekove”.

Čitateljicu roman upoznaje s povijesnim ličnostima i događajima zna-
čajnim za razvoj astronomije, protagonistovim znanstvenim otkrićima i po-
viješću njegove obitelji, te prošlošću i budućnošću Zemlje, planeta u Sunče-
vom sustavu i Mliječne staze. Navedeni se sadržaji posređuju pismom koje
nije tek materijalno sredstvo komunikacije s čitateljicom nego motiv kojemu
roman pridaje različita značenja: njegova formalna obilježja (poput sažeto-
sti i konvencija u obraćanju) određuju umjetnički raspored događaja u tek-
stu, a pismo prethodi koliko protagonistovim putovanjima na Zemlji⁵ toliko i
putovanjima vremenom i svemirom. Zbog toga što njegova materijalna po-
javnost ne može obuhvatiti univerzum i sveukupnost stvarnosti, pismo je i
partitura za čitanje jer ga treba razumjeti kao nešto što ono sâmo nije, a je-

⁵ U osmom pismu protagonist uvodi novu temu prepiske objašnjavajući je prijate-
ljici neočekivanim događajem: umjesto njezinog pisma dobio je pismo drugog poši-
ljatelja koje ga poziva da sudjeluje u reformi julijanskog kalendara (Milanković 2008:
68), a koje će poslužiti kao motivacija uvođenja nove teme, ali i biti „okidač” prota-
gonistovom putovanju u Carigrad. Na sličan način objasniti će se i protagonistovo
putovanje u Dalj gdje posjećuje roditeljsku kuću i uvodi u prepisku povijest vlastite
obitelji i sjećanja na djetinjstvo: nakon povratka s puta, zateklo ga je pismo Cari-
gradske patrijaršije s pozivom da sastavi pashaliju novog kalendara, a zbog potrebe
za mirom i tišinom otpuče (ibid. 104).

dino je sredstvo posredovanja znanja. Junakova priča, „slobodno komponovana iz autentičnih podataka” (Milanković 2008: 66), empirijski je neprovjerljiva (čitateljica se kroz prostor-vrijeme može, kao i junak, kretati samo iz naslonjača) i čini se kako svako traganje za porijeklom teksta u empirijskoj stvarnosti rezultira pronalaskom pisma. Do semantičkog širenja pojma pisma dolazi tik prije putovanja u prošlost Babilona kad pripovjedač posreduje nedokučivost svemira interpretativno ga svodeći na knjigu: „U to zvezdano nebo upire čovek svoj pogled od kada živi na Zemlji, i muči se da sa te knjige, koju je sam Bog nad našim glavama rasklopio, pročita njena tajanstvena slova.” (ibid. 32). Iz muke čitanja neba rodila se najprije astrologija kao proricanje budućnosti iz rasporeda zvijezda, potom astronomija kao znanost o svemirskim tijelima, ali i pismo kao sistem grafičkih znakova jer uz grupu promatrača neba stoje pisari „da rezultat svakog opažanja zabeleže oštrom pisljkom na svežoj pločici od ilovače, slovima složenim iz samih klinova” (ibid. 36). Na prvi pogled svrha je upotrebe metafore knjige komunikacijska – ona služi tome da čitateljici približi nepoznat ili manje poznat predmet istraživanja (svemir) dovodeći ga u vezu s poznatim (knjigom), ali i da ukaže na to da su značenja svemira i teksta dohvatljiva tek putem djelatnosti čitanja i tumačenja, a ne empirijski. Značenje zabilježenog zvezdanog neba ne iscrpljuje se interpretativnim svođenjem pisma na transkript usmenog govora („Prepiska nije razgovor” [ibid. 24]) ili prijenos znanja („Tumačenje zvezda teška je umetnost, a čovečji razum je ograničen.” [ibid. 133]). Ne može se, slijedimo li Rolanda Barthesa, sa sigurnošću utvrditi da je izvorna svrha pisma bila komunikacijska pa ni da je veza pisma/knjige i zvezdanog neba isključivo metaforička: „*Nebo se ispisuje*; ili pak: prolazeći iznad jezika, pismo je čist jezik nebesa.” (Barthes 2004: 58). Barthesova spekulativna teza potvrđuje se u susretima sa znanstvenicima koje putnici kroz vrijeme posjećuju: Kepler je rečenice ili zakone koji opisuju kretanje planeta oko Sunca pročitao iz „večne knjige neba” (Milanković 2008: 140), Tycho Brahe tvrdi da je zadatak znanosti čitanje „večn[e] knjig[e], ispisan[e] Božjom rukom” (ibid. 133), a Urbain Le Verrier planet Neptun ne pronalazi iskustvenim promatranjem neba nego „vrhom svoga pera” (ibid. 150).

Hermeneutički lûk *Kroz vasionu i vekove* dovršava se novim pripovjedinim uprizorenjem fikcionalnog sporazuma koji anticipira susret protagonista i čitateljice, a uslijedit će nakon posljednje rečenice romana. Novi pakt

dovodi do preokreta koji preosmišlja cijeli roman. Čitateljica sad želi da se nekoć privatna pisma predaju, nakon cenzure, u tisak i na čitanje javnosti, a protagonist se pokorava želji da u tisak preda samo astronomski dio prepiske. Ako su sugestivni i koketni komentari eliminirani iz romana (a vidjeli smo da nisu ili nisu u potpunosti), onda je javna verzija okljaštrila njihov izvorni smisao i namjenu:

Ja se bojim da cenzura koju ste na njima izvršili, izbacivši iz njih sve ono što ne želite da se objavi, ne pogodi moja pisma u živac. Jer glavni predmet mojih misli, kada sam ta pisma pisao, bili ste Vi, a ne vasiona. (ibid. 277)

Ova unekoliko kontradiktorna tvrdnja pretpostavlja da je od prvobitnog pakta sklopljenog o svemiru kao glavnoj temi prepiske došlo do preokreta koji je edukativnu i pedagošku namjeru pisama transformirao u zavođenje pismom. Ako je cilj zavođenja susret, maštanje ga smješta opet u naglašeno knjiški dekor:

U toplim zracima monumentalnog kamina, na kojem Odisej zapinje svoj luk, smeštene su dve visoke Volterove fotelje. Uz jednu od njih stoji stočić za ručni rad, a na njemu kaseta sa likovima naših Aleksandrinaca; uz drugu fotelju priljubio se taburetić sa bogatim pušćanim priborom. (ibid. 278)

Ni u scenariju susreta pisac i čitateljica nisu osamljeni: junak dolazi u pratnji popca/zrikavca, „malog i diskretnog umetnika” (ibid.) kojeg je doveo iz Dalja da s jedne strane bude muzička pratnja razgovorima, a s druge da spriječi iskušenja. Zavođenje se ne pretvara u osvajanje jer čitateljica odbija da koterija ostane dijelom pisama, „kako to zahteva puritanski ton” njezine „kalvinske varoši” (ibid. 278) zauzimajući tako na posljednjim stranicama romana poziciju subjekta u igri zavođenja: prozrela je što je na djelu u tekstu pa pisma redigira sukladno prvobitnom dogovoru. Puritanski odgoj koji nalaže usklađivanje privatnog i javnog ne objašnjava do kraja odluku da se pisma publiciraju pa preostaje još gonetati o pravoj svrsi zavođenja pismom. Cilj zavođenja pismom u romanu je osvajanje čitateljice, ali čitateljica romana, prema Barthesu, i sama žudi za tim da bude zavedena: „Tekst koji pišete mora mi, dakle, pružiti dokaz *da me žudi*. Taj dokaz postoji: to je pisanje.” (Barthes 2004: 107). Svaki tekst, pa bio on i znanstveni, ima namjeru zvesti čitateljicu, ali samo zavodljive tekstove ozbiljnih namjera ona uzima

zaozbiljno: da bi čitateljica zauzela ulogu subjekta mora, prema Harriet Nielsen, prilikom tekstualnog zavođenja riskirati gubitak razuma (Nielsen 1995: 4). Ovu pretpostavku Nielsen ispituje na tekstovima koji predstavljaju znanstvena istraživanja, a to će reći tekstovima ozbiljnih namjera, koji razla- bavljuju granicu između zavođenja i istine, teksta i zbilje, književnosti i zna- nosti ističući kako su sva tekstualna značenja konstruirana: „Iluzija je nužan uvjet za nastanak smisla. Dakle, zavodljive dimenzije teksta nije moguće promatrati kao nešto odvojeno od njegove poruke.” (ibid. 8). Da bi se tekst ozbiljnih namjera uzeo zaozbiljno, nije ga dovoljno samo čitati i objasniti nje- govu strukturu, nego ga razumjeti – uvezati značenje teksta s vlastitim isku- stvom – odnosno, dokinuti njegovu neodlučnost i dovršiti ga u riječi. Ovo raz- umijevanje pravog cilja čitanja Nielsen preuzima iz Ricoeurove hermeneu- tike (usp. ibid. 8–9) ne bi li naglasila da se do značenja dolazi tek kad čitate- ljica zauzme ulogu subjekta te da se znanstveni tekst razlikuje od književnog po tome što se potonji oslanja na fikcionalni sporazum, odnosno suspreza- nje nevjerice. Valjanost nekog znanstvenog članka utvrđuje se pomoću bib- liografije, fusnota i referenci koji čitateljici omogućuju da istraži sve što se nalazi iza teksta, ali taj put ne eliminira mogućnost da tekst i čitateljica dijele iste zablude: valjanost se, u pravom smislu riječi, utvrđuje tek diseminaci- jom – davanjem pristupa brojnim čitateljicama (ibid. 11). Vratimo li se sada čitateljici pisama, možemo zaključiti da njezina odluka o redakturi i želja za publiciranjem knjige pisama ne dolazi od pretpostavke da ona vjeruje toliko u njihovu znanstvenu utemeljenost koliko u to da se njihova možebitna ute- meljenost na znanstvenim činjenicama može utvrditi tek mnogobrojnim i beskonačnim čitanjima.

Propitivanje pripovjednih strategija i problematiziranje odnosa fikcije i zbilje priziva ponovljena čitanja koja nose dvostruki „rizik”: ono što se u tekstu predstavlja kao znanstveno utemeljena činjenica, može se *a posteri- ori* pokazati neznanstvenim ili zasnovanim na pogrešnoj premisi; s druge pak strane, ono što se predstavlja kao proizvod čiste uobrazilje, može anti- cipirati buduće događaje i s vremenom početi nalikovati aktualnoj zbilji. Ne- postojanost znanstvenih činjenica ne čini roman *Kroz vasionu i vekove* tekstom neozbiljnih namjera nego prije tekstom čija se namjera premješta s čisto edukativne na kreativnu, zbog čega je zadovoljavajuće tumačenje ne- svodivo na njegove znanstvene podatke. Znanstvena fantastika se, prema

Darku Suvinu, definira kao književni žanr „za koji su nužni i dovoljni uvjeti prisutnost i međudjelovanje začudnosti i spoznaje, a glavna mu je formalna tehnika imaginativni okvir alternativan autorovoj empiričkoj okolini” (Suvin 2010: 41). Znanstvena fantastika zahtjeva znanstveno objašnjenje, a *differentia specifica* SF pripovijedanja je *novum* ili spoznajna inovacija koja nije stvar isključivo znanstvenih činjenica: „Novum ili spoznajna inovacija totalizirajuća je pojava ili odnos koji odstupa od stvarnosne norme autora i implicitnog čitaoca.” (ibid. 112). *Kroz vasionu i vekove* opisuje univerzum kombinirajući znanstvenu jasnoću i spoznaju s očuđenjem,⁶ čime slabi granice između književnosti i znanosti, darujući čitateljicu sredstvom za promišljanje događaja koji prekoračuju okvire njezinog iskustva. Taj dar je pripovijedanje sâmo koje astronomiji i nebeskoj mehanici dodjeljuje mjesto posrednika i omogućuje da se označi *moгуće*, a ne samo ono što jest: „književnost dela u pukotinama nauke” (Barthes 2009: 20). Astronomi mogu iz zvijezda pročitati prošlost nebeskih tijela, ali i predvidjeti budućnost koja se u astronomskim predviđanjima čita kao hladnoća i smrt, a nastupit će uslijed neumitnog starenja Sunca. Sudbina čovjeka nije vrijedna spomena u tim predviđanjima („Sa takvim se sitnicama ta uzvišena knjiga ne bavi.” [Milanković 2008: 42]) zbog čega promatrač neba ostaje sam sebi slijepa pjega: „Nauka ti je dala – govorio sam sâm sebi – sredstvo u ruke da gledaš u budućnost naše Zemlje, ali tvoja vlastita sudbina potpuno ti je skrivena.” (ibid. 220). Sredstvo je za astronoma matematička teorija koja je „omogućila da prekoračimo granice naših direktnih opažaja” (ibid. 181) i nebeska mehanika koja omogućuje poimanje drevne prošlosti i daleke budućnosti. Hladnoću znanosti čije vidno polje mimoilazi čovjeka potrebno je stoga „pripitomiti” i učiniti ljudskim, a tu pukotinu popunjava književnost. Ono što vrijedi za mrtvu prirodu ne vrijedi nužno za čovjeka kojeg nebeski mehaničar i junak romana jednim potezom ipak izmješta iz čahure matematičkih formula ispitujući pripovijedanjem što bi bilo kad bi se na život primijenili prirodni zakoni iako takva premisa odstupa od stvarnosne norme. Kotrljanje grude snijega, koje je

⁶ Znanstveno-fantastičnu književnost kao književnost „spoznajne začudnosti” Suvin definira polazeći od pojma začudnosti, očuđenja ili oneobičavanja Viktora Šklovskog iz teksta *Umjetnost kao postupak* (Suvin 2010: 36).

математички теже предвидјети од кретања планета, приповједач доводи у везу са себством дозволјавајући му, бареу у приповиједанју, бесмртност:

Па као што у нама живи целокупна историја живота на Земљи, тако ћемо и ми живети у нашим потомцима. Зато смо бесмртни. Па и када не оставимо потомства иза нас, наш живот оставио је трага, као и она лопта која је у снегу брежуљјака оцртала своју стазу. [...] Када Сунце растоћи ону груду снега, распе је и испари, она је свршила своју историју груде, али њени делићи постојаће и даље, јер ништа се не губи у нашој васиони. (ibid. 223)

Док астрономија и математичка теорија не докажу супротно, бесмртности је у далекој будућности дозвољено постојати приповиједанјем.

Bibliografija

Barthes, Roland. 2004. *Užitak u tekstu. Varijacije o pismu*. Prev. Mrkonjić, Zvonimir; Mikšić, Vanda. Meandar. Zagreb.

(Barthes, R. =) Bart, Rolan. 2009. *Lekcija. Pristupno predavanje na Kolež de Fransu (1977)*. Prev. Miletić, Anja. Karpos – Zuhra. Loznica – Beograd.

Eco, Umberto. 2005. *Šest šetnji pripovjednim šumama*. Prev. Brlek, Tomislav. Algoritam. Zagreb.

Гароња Радованац, Славица. 2009. Књижевно дело Милутина Миланковића (с освртом на његово бављење народном књижевношћу). *Стваралаштво Милутина Миланковића. Зборник радова с Међународног симпозијума „Стваралаштво Милутина Миланковића”*. Ур. Оцић, Часлав. Српска академија наука и уметности. Београд. 113–139.

Guillén, Claudio. 1994. On the Edge of Literariness: The Writing of Letters. *Comparative Literature Studies* 31/1. 1–24.

Iser, Wolfgang. 2007. Činovi fingiranja. Prev. Beganović, Davor. *Književna republika* 5–6. 39–56.

Јовић, Бојан. 2017. Кроз васиону и векове. (Ауто)поетичке особине настанка, преображаја и књижевног контекста Миланковићевог научног и фантастичног путовања. *Књижевни опус Милутина Миланковића. Зборник радова с Међународног научног скупа одржаног у Даљу, 4. и 5. новембра 2016*. Ур. Нешић, Ђорђе. Културни и научни центар Милутин Миланковић. Даљ. 219–241.

Јовић, Бојан. 2023. Научно-фантастични путописи у српској књижевности са почетка XX века. 52. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 14–19. IX. 2022. 2, Путописи у српској књижевности; Језик српских путописа; Српска књижевност и културна дипломатија. Ур. Сувајџић, Бошко. Међународни славистички центар – Филолошки факултет. Београд. 125–132.

Миланковић, Милутин. 2008. *Кроз васиону и векове; Кроз царство наука*. Завод за уџбенике. Београд.

Миланковић, Милутин. 2009. *Успомене, доживљаји и сазнања*. Завод за уџбенике. Београд.

Nielsen, Harriet Bjerrum, 1995. Seductive Texts with Serious Intentions. *Educational Researcher* 24/1. 4–12.

Schwanitz, Dietrich. 2000. *Teorija sistema i književnost: nova paradigma*. Prev. Muhamedagić, Sead. MD. Zagreb.

Sekeruš, Pavle; Živančević Sekeruš, Ivana. 2021. La lecture française de Milutin Milanković. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLVI–3*. Ур. Валчић Булић, Тања. Филозофски факултет. Нови Сад. 193–202.

Suvin, Darko. 2010. *Metamorfoze znanstvene fantastike. O poetici i povijesti jednog književnog žanra*. Profil. Zagreb.

1605 MILANKOVITCH: AUTOREFERENTIALITY IN NOVEL THROUGH DISTANT WORDLS AND TIMES

Summary

The paper starts from autoreferentiality as one of the most prominent features of Milutin Milanković's epistolary SF novel *Through Distant Worlds and Times* (*Kroz vasionu i vekove*), aiming to analyze parts in which the text reveals its own fictionality. The analysis examines the persistence of the narrator's claim that the story he tells is based on scientific facts and the role that the text of the novel, often read through the prism of popular science and Milanković's biography, assigns to literature. The interpretation of the novel suggests that the writer and reader of the letters are pre-occupied with problems of a literary nature and that their relationship is analogous to the relationship between the writer and the reader of a novel, and that the novel, which intends to introduce readers to astronomy, is primarily a source of knowledge about literature.

Keywords: autoreferentiality, epistolary novel, *Through Distant Worlds and Times* (*Kroz vasionu i vekove*), Milutin Milanković, popular science